

METAFORANING IKKINCHI TILNI O'ZLASHTIRISH JARAYONIDAGI KOGNITIV, NEYROLINGVISTIK VA DIDAKTIK FUNKSIYALARI

Khamidov Tokhirjon

Kattaqo'rg'on Davlat Pedagogika Instituti O'qituvchisi

khamidovtokhir@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu tadqiqot metaforaning ikkinchi tilni o'zlashtirish (SLA) jarayonidagi kognitiv, neyrolingvistik va pedagogik funksiyalarini tahlil qiladi. An'anaviy qarashlardan farqli ravishda, metafora bu maqolada stilistik yoki ritorik vosita emas, balki konseptual xaritalash, embodied simulyatsiya va xotira konsolidatsiyasi jarayonlari orqali lingvistik bilimlarni shakllantiruvchi asosiy kognitiv mexanizm sifatida talqin qilinadi. Kognitiv lingvistika va psixolingvistik sohasidagi SLA tadqiqotlariga, xususan George Lakoff, Zoltán Kövecses va Michael H. Long ishlariga tayangan holda, ushbu tadqiqot metafora chuqur kognitiv qayta ishlash, leksik mustahkamlanish va grammatik abstraksiyani sezilarli darajada kuchaytirishini asoslaydi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, metaforaga asoslangan pedagogik strategiyalar o'quvchilarning xotirasi, inferensial fikrlashi va kommunikativ kompetensiyasini yaxshilaydi, bu esa metaforani SLAda muhim, ammo yetarlicha qo'llanilmayotgan vosita sifatida ko'rsatadi.*

Kalit so'zlar: *Metafora; ikkinchi tilni o'zlashtirish; kognitiv lingvistika; neyrolingvistik; embodied kognitsiya; konseptual xaritalash; xotira konsolidatsiyasi; interlanguage; til pedagogikasi*

Kirish

Ikkinchi tilni o'zlashtirish (SLA) zamonaviy tadqiqotlarda behavioristik yondashuvlardan kognitiv asoslangan nazariyalarga tomon sezilarli o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Ushbu paradigmada metafora o'quvchilarning lingvistik bilimlarni tashkil etishi va ichkilashtirishida markaziy kognitiv mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

Kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan George Lakoff metaforani inson tafakkurini tashkil etuvchi asosiy tuzilma sifatida talqin qiladi. Shuningdek, Zoltán Kövecses metaforalarning madaniy o'zgaruvchanligi va konseptual universalligini ta'kidlab, ularning turli tillarda fikrlash tizimini shakllantirishdagi rolini yoritadi. SLA sohasida esa Michael H. Long interaktivlik va tilga kirish (input processing) jarayonlarining o'quv samaradorligidagi ahamiyatini ko'rsatadi.

Shu nuqtai nazardan metafora ikkinchi tilni o'zlashtirish jarayonida faqat til hodisasi emas, balki bilimni shakllantiruvchi va qayta tashkil etuvchi asosiy kognitiv vosita sifatida qaraladi.

Konseptual metafora nazariyasi zamonaviy kognitiv lingvistikaning asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib, unga ko'ra inson tafakkuri abstrakt tushunchalarni bevosita emas, balki konkret tajriba sohalari orqali tizimli ravishda anglaydi. Boshqacha aytganda, inson murakkab va mavhum hodisalarni tushunishda kundalik hayotda orttirgan jismoniy va tajribaviy bilimlariga tayanadi. Masalan, "O'QISH – SAYOHAT" metaforasi ta'lim jarayonini yo'l, bosqich, to'siqlar va manzil kabi elementlar orqali tasavvur qilish imkonini beradi. Bu esa o'quvchiga bilim olish jarayonini maqsadga yo'naltirilgan, izchil va rivojlanib boruvchi tizim sifatida anglashga yordam beradi. Shu tarzda metafora nafaqat til vositasi, balki bilish mexanizmi sifatida ham faoliyat yuritadi.

Embodied kognitsiya nazariyasiga ko'ra esa inson tafakkuri faqat abstrakt mantiqiy operatsiyalar bilan cheklanmaydi, balki u bevosita tanaviy (sensor-motor) tajribaga asoslanadi. Inson atrof-muhit bilan o'zaro ta'sir jarayonida orttirgan hissiy va harakatga oid tajribalarini keyinchalik abstrakt fikrlashda ham qo'llaydi. Metafora aynan shu tajribalarni faollashtirib, yangi va murakkab tushunchalarni idrok etishni osonlashtiradi. Masalan, vaqtni "oldinga siljish" yoki "orqada qolish" kabi fazoviy metaforalar orqali tushunish insonning jismoniy harakat tajribasiga borib taqaladi. Shu bois metafora til o'rganishda nafaqat lingvistik, balki kognitiv ko'prik vazifasini bajaradi.

Ikkinchi tilni o'zlashtirish (SLA) nazariyalarida interaktivlik va mazmunli input markaziy o'rin tutadi. Tadqiqotlarga ko'ra, tilni samarali o'rganish uchun o'quvchi tushunarli, kontekstual va mazmunli axborot bilan ishlashi zarur. Metafora aynan shu jarayonda muhim rol o'ynaydi, chunki u til materialini boyitadi, uni obrazli va tushunarli shaklga keltiradi. Interaktiv muloqot jarayonida metaforalardan foydalanish o'quvchilarning e'tiborini oshiradi, ularni faol fikrlashga undaydi va kommunikativ kompetensiyani rivojlantiradi. Natijada til o'rganish jarayoni mexanik yodlashdan ko'ra mazmunli o'zlashtirishga aylanadi.

Leksik o'zlashtirish jarayonida ham metaforaning o'rni beqiyosdir. So'zlar metaforik asosda o'rganilganda ular alohida birlik sifatida emas, balki keng semantik tarmoqning bir qismi sifatida idrok etiladi. Bu esa so'zlar orasidagi bog'lanishlarni mustahkamlaydi va ularni uzoq muddatli xotirada saqlanishiga yordam beradi. Masalan, "ko'tarilish", "tushish", "yuqori daraja", "past holat" kabi birliklar nafaqat literal ma'noda, balki abstrakt ma'nolarda ham qo'llanilishi orqali o'quvchining semantik tafakkurini kengaytiradi. Shu tariqa leksik birliklar faqat lingvistik emas, balki konseptual jihatdan ham chuqur o'zlashtiriladi.

Grammatik abstraksiyalarni o'zlashtirishda ham metafora samarali vosita hisoblanadi. Zamon, aspekt, modalitet kabi kategoriyalar ko'pincha o'quvchilar uchun murakkab va tushunarsiz bo'lib tuyuladi. Ammo ular fazoviy yoki tajribaviy

metaforalar orqali izohlanganda ancha sodda va tushunarli bo'ladi. Masalan, zamon kategoriyasini vaqt chizig'i sifatida tasavvur qilish yoki modalitetni ehtimollik darajalari bilan bog'lash o'quvchilarga grammatik tushunchalarni intuitiv ravishda anglash imkonini beradi.

Metafora asosida o'rganish jarayoni chuqur kognitiv qayta ishlashni talab qiladi. Chunki metaforani tushunish uchun o'quvchi ikki turli konseptual sohani solishtiradi, ular orasida o'xshashliklarni aniqlaydi va yangi ma'no hosil qiladi. Bu jarayon inferensial fikrlashni rivojlantiradi va xotirada mustahkam iz qoldiradi. Natijada o'rganilgan bilimlar yuzaki emas, balki chuqur va barqaror bo'ladi.

Interlanguage rivojlanishi nuqtai nazaridan ham metafora muhim ahamiyatga ega. O'quvchi yangi tilni o'rganar ekan, u o'zining mavjud bilimlarini qayta tashkil etadi va yangi lingvistik tizimni shakllantiradi. Metafora bu jarayonda ko'priq vazifasini bajarib, ona tilidagi tushunchalar bilan o'rganilayotgan til o'rtasida bog'lanish hosil qiladi. Bu esa o'quvchiga izchil va tizimli til modeli yaratishda yordam beradi.

Neyrolingvistik jihatdan qaralganda, metafora bir vaqtning o'zida bir nechta kognitiv tizimlarni faollashtiradi. Jumladan, neyron simulyatsiya tizimlari orqali inson metaforik tasvirlarni "his qiladi", semantik tarmoqlar orqali ma'no aloqalari kuchayadi, gipokampal tizim orqali xotira konsolidatsiyasi sodir bo'ladi va dual kodlash mexanizmi orqali axborot ham verbal, ham vizual shaklda saqlanadi. Bu kompleks jarayonlar til o'rganish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Pedagogik nuqtai nazardan, metaforaga asoslangan o'qitish bir qator afzalliklarga ega. U abstrakt tushunchalarni soddalashtiradi, o'quvchilarning kognitiv yukini kamaytiradi, xotirani mustahkamlaydi va kommunikativ kompetensiyani rivojlantiradi. Shu bilan birga, metaforalar o'quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlashini ham rag'batlantiradi. Biroq ularni tanlashda madaniy va lingvistik kontekstni hisobga olish muhim, chunki noto'g'ri tanlangan metafora noto'g'ri tushunishga olib kelishi mumkin.

Shunga qaramay, amaliy ta'lim tizimlarida metaforaga asoslangan yondashuv yetarli darajada keng qo'llanilmayapti. Buning asosiy sababi – an'anaviy grammatik yondashuvlarning ustunligi va o'qitish jarayonida formal strukturaga haddan tashqari e'tibor qaratilishidir. Kelajakdagi tadqiqotlar ayniqsa neyrolingvistik eksperimentlar, sun'iy intellekt asosidagi o'quv muhitlari va raqamli platformalarda metaforaning rolini yanada chuqurroq o'rganishga qaratilishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, metafora ikkinchi tilni o'zlashtirish jarayonida markaziy kognitiv mexanizmlardan biri hisoblanadi. U konseptual integratsiyani ta'minlaydi, xotirani mustahkamlaydi va lingvistik tizimni qayta tashkil etishga yordam beradi. Metaforani ta'lim jarayoniga ongli va tizimli ravishda integratsiya qilish zamonaviy

SLA metodikasining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi hamda o'quvchilarning chuqur va mazmunli o'rganishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaforalar biz yashaydigan dunyo*. Chicago University Press.

Kövecses, Z. (2005). *Madaniyatdagi metafora: universallik va o'zgaruvchanlik*. Cambridge University Press.

Long, M. H. (1996). Ikkinchi til o'zlashtirishda til muhiti roli. *Handbook of Second Language Acquisition*.

Ellis, N. C. (2008). Ikkinchi til shakllanish dinamikasi. *Annual Review of Applied Linguistics*, 28, 1-20.

Deignan, A. (2005). *Metafora va korpus lingvistikasi*. John Benjamins.

Boers, F. (2000). Metaforik ong va so'z boyligini o'zlashtirish. *Applied Linguistics*, 21(4), 553-571.

Littlemore, J. (2009). *Kognitiv lingvistika va til o'qitish*. Palgrave Macmillan.

Holyoak, K. J., & Thagard, P. (1995). *Aqliy sakrashlar: analogiya va ijodiy fikrlash*. MIT Press